

ТИПОЛОГИЯ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ГРАМАТИЧЕСКИТЕ КАТЕГОРИИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

КРАСИМИРА АЛЕКСОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Резюме: Основната цел на настоящата работа е да бъде предложена класификация на типовете взаимоотношения между граматическите категории в българския език. В теоретичната основа на изследването стои виждането, че междукатегориалните връзки представляват взаимоотношения между семантичните признаци, изграждащи значенията на грамемите в плана на съдържанието. Два основни критерия стоят в основата на класификацията на типовете междукатегориални взаимоотношения: липса/наличие на нетривиално комбиниране на признаците на грамемите от различни граматически категории (т.е. комбиниране, което не е сума от отделните признаци на грамемите) и липса/наличие на формална промяна в една от категориите. Въз основа на тези критерии се разграничават *невзаимозависимост* (тривиални отношения) : *взаимозависимост* (нетривиални отношения), а в рамките на взаимозависимостта се очертава делението *взаимовръзка* (нетривиални отношения с липса на формална промяна) и *взаимодействие* (нетривиални отношения с наличие на формална промяна). В анализите се доказва наличие на два подтипа *взаимовръзка* и на три подтипа *взаимодействие* между граматическите категории в българския език.

Ключови думи: междукатегориални взаимоотношения, взаимозависимост, взаимовръзка, взаимодействие

A TYPOLOGY OF THE RELATIONS BETWEEN GRAMMATICAL CATEGORIES IN THE BULGARIAN LANGUAGE

KRASIMIRA ALEKSOVA

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Abstract: The main purpose of this paper is to propose a classification of the types of relations between grammatical categories in the Bulgarian language. The theoretical basis of the study is the view that cross-categorical relations are relations between semantic features constituting the meanings of grammemes in the content plan. Two main criteria for the classification of the types of cross-categorical relations are distinguished: absence/presence of non-trivial combinations between the features of grammemes from

different categories (i.e. combinations that are not mere sums of the individual features of the grammemes) and absence/presence of a formal change in one of the categories. These criteria distinguish between *non-interdependence* (trivial relations) and *interdependence* (non-trivial relations); and within the *interdependence*, further division is noted between *interrelation* (non-trivial relations with no formal change) and *interaction* (non-trivial relations with a formal change). The paper analysis postulates the existence of two subtypes of *interconnection* and of three subtypes of *interaction* between grammatical categories in the Bulgarian language.

Keywords: crosscategorical relations, interdependence, interrelation, interaction

1. Въведение

Виждането, че взаимоотношенията между граматическите категории и тяхната йерархична подредба не са сред честите обекти на целенасочен изследователски интерес, би могло да се приеме само по отношение на степента на наситеност с общотеоретични, частноезикови и типологически трудове. Както посочват Храковски и Малчуков, интересувашата ни тема се съдържа в имплицитен вид в кое да е граматическо описание (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 52), напр. при императива в българския език се посочва ограничаването на отрицателните императивни форми от свършен вид само до относително редки случаи с изразена закана/заплаха към събеседника за лоши последствия при неизвършване на действието (вж. напр. Станков/Stankov 1981: 87, Ницолова/Nitsolova 2008: 403 – „имплицитна подбуда с обратен знак“ и др.) или до останки от предходно състояние на езика ни (напр. *Не дай* боже да завали дъжд (Грамматика/Gramatika 1983: 270).

Подчертаният от Храковски и Малчуков факт обаче не отменя необходимостта и от частноезикови, и от типологически проучвания. Според Вл. Плулгян взаимодействието между граматическите категории е една от най-малко разработените теми в теоретичната граматика (Плулгян/Plungian 2011: 72–73). Както обаче преди публикуването на посочения труд на Вл. Плулгян, така и след него са налични публикации, които са фокусирани върху зависимостите между граматическите категории (напр. Aikhenvald, Dixon 1998; Bybee 1985; Бондарко, ред./Bondarko, red. 1996; Дмитренко и др./Dmitrenko et al. 2016; Климов, ред./Klimov, red. 1990; Malchukov 2011, 2014; Мальчуков, Храковский/Mal'chukov, Khrakovskii 2015; Ницолова/Nitsolova 2003; Федотов/Fedotov 2017; Храковский/Khrakovskii 1990, 1996, 2003; Храковский, ред./Khrakovskii, red. 2003; Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016; Ярцева/Iartseva 1975 и др.), като сред тях се открояват трудове на Санктпетербургската типологическа школа. В предходни изследвания се опитахме да набележим основни междукатегориални връзки в парадигмата на българския глагол (Алексова/Aleksova 2008a) и да мотивираме виждането си за наличие на няколко типа междукатегориални връзки на морфологичното равнище в българския език (Алексова/Aleksova 2008b). Целта на настоящата работа е да разшири анали-

зите върху взаимоотношенията между граматическите категории в рамките на различните части на речта в българския език и да ги класифицира по типове, което ще даде възможност за включване на езика ни в типологически изследвания по въпроса.

2. Елементи от теоретичната основа

В изходната теоретична основа на изследването стоят няколко положения. На първо място е виждането, че грамемата¹ е единица от плана на съдържанието, което се различава от мнението на Храковски и Малчуков, че тя е двустранна единица (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 59).

На второ място (но не по важност) е позицията, че връзките между граматическите категории в рамките на различните части на речта се разглеждат като взаимоотношения между семантичните признаци, които изграждат значенията на грамемите в плана на съдържанието. Например наличието на признака *плюралност* изключва изразяването на родовите признаци *феминалност* и *неутралност* в рамките на прилагателните, местоименията и причастните форми в българския език. Приемането на това виждане се противопоставя на позицията на В. Храковски, че взаимодействието на граматическите категории е синтагматичен тип взаимодействие в рамките на една словоформа.²

Основанието да приемем виждането за взаимоотношенията между граматическите категории като връзки между признаците, изграждащи значенията на грамемите, се крие във факта, че причините за възникването на различни видове отношения между граматическите категории са семантични (в плана на съдържанието), а не формални (в плана на израза). Вторичен е въпросът дали тези отношения водят, или не водят до промени в плана на израза.

Ако интересът се насочи към плана на израза, то отношенията на синтагматичната ос, които са от интерес за морфологията, се състоят от отношения между готови единици, каквито са граматически оформените словоформи, както и взаимоотношения между граматическите категории и контекста. Ако обаче става дума за синтагматика в рамките на синтетичната словоформа, то тогава от интерес са отношенията между граматическите афикси в нейните рамки, включително подреждането им спрямо корена/лексикалната основа (съдържаща корена и словообразуващите афикси) като носител на лексикалното значение. Синтагматиката на граматическите показатели, а и тяхната йерархия в словоформата спрямо корена, е най-прозрачна в аглутиниращите езици, но както в тях, така и във флективните езици (конкретно и в българския език) подредбата на граматическите афикси е мотивирана също от семантични причини, т.е. от значенията, които граматическите афикси изразяват, и от отношенията им със значението на лексикалната основа. Второто (отношението с лексикалната основа) до известна степен се доближава до вижданията на Дж. Байби за т.нар. *семан-*

тична релевантност на афикса спрямо основата – степента, в която значението на афикса пряко засяга значението на основата (Вубее 1985: 4). Това определя както подялбата *деривационни : флективни категории*, така и йерархията между флективните категории.

Според застъпването тук виждане и подредбата на граматическите афикси в синтагматиката на синтетичната словоформа, и взаимоотношенията между граматическите категории имат семантична основа и в крайна сметка се свеждат до отношения между семантични признаци. В този смисъл в настоящото изследване (както и в Алексова/Aleksova 2008a, 2008б) търсената типологическа класификация на взаимоотношенията между граматическите категории всъщност се основава на отношения между грамемите и семантичните признаци, изграждащи значенията им. Това е по-детайлизирано равнище на анализ, тъй като Храковски и Малчуков разглеждат взаимодействието на равнище на грамемите (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 65), а Айхенвалд и Диксън на равнище на граматическите категории като цяло (Aikhenvald, Dixon 1998).

3. Типове взаимоотношения между граматическите категории

3.1. Взаимозависимост

Основното деление на отношенията между граматическите категории е между случаите на липса и съответно на наличие на семантични модификации или на формални промени. За това противопоставяне се приемат термините *тривиални : нетривиални* отношения между граматически категории, използвани от В. Гусев (Гусев/Gusev 2003) и Храковски и Малчуков (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016). В литературата по въпроса се срещат четири понятия, които са видови спрямо понятието *отношения* между граматически категории: *взаимодействие*, *взаимозависимост*, *взаимовръзка*, *взаимообусловеност* (вж. напр. Климов, ред./Klimov, red. 1990; Храковский/Khrakovskii 1996; Ярцева/Iartseva 1975). За всяко от тези четири понятия тук се следва разграничение, базирано на три критерия: наличие на нетривиални отношения, наличие на формална промяна в доминираната категория, наличие на имплицативни отношения (вж. у Алексова/Aleksova 2008a, 2008б). Предлаганата в тази работа типология на отношенията между граматическите категории се базира на наблюдаваните в българския език междукатегориални връзки. В този смисъл тя не изчерпва всички възможни случаи в типологически план.

Нетривиалните отношения тук се дефинират като *взаимозависимост* (вж. 2 на Схема 1), като тя представлява наличие на семантични комбинации между грамемите (по-конкретно на техните признаци), които или водят до промяна на формата на една от категориите, или не водят до формална промяна, но се отличават с различни видове семантични модификации при междукатегориалните отношения (били те между две или между три грамемите). Тривиалните отношения тук се дефинират като *невзаимозависимост*, което означава, че признаците на категориите се комбинират така в

рамките на терминалните грамемите, че значението се формира като общност (опростено – сума) от стойностите на отделните признаци на категориите при липса на формална промяна в категориите, на семантични модификации или на интрапарадигматични значения.

Схема 1. Видове отношения между граматическите категории в българския език

От направените пояснения, а и от Схема 1 става ясно, че *взаимозависимостта* е родово понятие спрямо понятията *взаимовръзка* (2.1. на Схема 1) и *взаимодействие* (2.2. на Схема 1). Последните две понятия се отличават по това, че в единия случай междукатегориалните връзки не водят до промяна във формата – *взаимовръзка*, а в другия е налице промяна във формата в резултат от възникналото отношение между семантичните признаци на грамемите от различни категории – *взаимодействие*.

3.2. Взаимовръзка

Взаимовръзката между грамемите на различни категории (2.1. на Схема 1) се нуждае от по-детайлно разглеждане, тъй като съществуват два подтипа.

Първият подтип представлява взаимовръзка с поява на специализиране на употребите на някоя от субкатегиите на едната категория само в определени контексти при реализация на признаците на другата категория, както и с наличие на семантични модификации (но не и на формална промяна). Пример за такъв вид взаимовръзка е употребата на положителните императивни форми от двата вида – когато „се изразява подкана за извършване на действието непосредствено след момента на говоренето, положителните форми на глаголите от несв. вид изразяват по-настойчива, по-нетърпелива, по-груба в някои случаи заповед от императивните форми на глаголите от св.в.“ (Ничолова/Nitsolova 1984: 131) (вж. и Станков/Stan-kov 1976; Граматика/Gramatika 1984: 281). Такава ситуация онагледява (1), където първите две подчертани форми са в императив от св.в., а третата е в императив от несв.в.

- (1) – *Седнете* – казвам обезпокоен... – *Седнете* – повтарям, – *овладейте се и ми разкажете всичко най-точно, защото може би трябва да вземем някои незабавни мерки.*

– Мерки?... За какви мерки ми дрънкате, когато ви казах, че и двамата са вече мъртви! Мъртви, разбирате ли?

– Чухте ли какво ви казах? – произнасям вече значително по-грубо. – **Сядайте** и говорете свързано (Б. Райнов) (Ницолова/Nitsolova 1984: 131).

Взаимовръзка от първия тип представлява и комбинирането на конклузива с 1 л. и ед.ч., т.е. налице е взаимовръзка на три разнокатегориални грамеми. Получават се специфични употреби, тъй като говорещият прави умозаклучение (в широк смисъл на извод, обобщение, заключение/умозаклучение) за самия себе си. Подобни употреби са относително редки и могат да се обобщят като неосъзнато или забравено знание: когато говорещият преоценява предходни свои виждания, като е възможно това да доведе до изненада (т.нар. адмиратив като вид употреба на конклузива за изненадващо умозаклучение) – (2), или когато не е осъзнавал събитията поради неподходящо физическо или психическо състояние, напр. (3), или пък не е запомнил събитията или ги е забравил и ги преоткрива в акта на комуникацията – (4).

- (2) *Бей! Пак съм бил силен бе! Като тупнах гражданина в земята, издумтя като тълпан!* (Й. Йовков) (адмиративна употреба на конклузива в сег. вр., 1 л., ед.ч.)
- (3) *Явно вчера съм се разсеял нещо и съм записал файла с неподходящо име, по което в момента не мога да го открия.* (конклузив в аорист, 1 л. ед.ч.)
- (4) *Като малък съм ходел и на планина, а не само на море, така излиза от тези снимки.* (конклузив в имперфект, 1 л. ед.ч.)

При комбинирането на семантичните признаци на ренаратива (*несубективност, преизказност* по Герджиков/Gerdzhikov 1984) със семантичните признаци на 1 л. (*комуникатор, говорещ*) и ед.ч. (*неплюралност*) също възникват отношения от първия подтип *взаимовръзка*. Говорещият препредава чужди думи за самия себе си, което може да води до нюанс на дистанциране от чуждото мнение, неодобрение или несъгласие – вж. (5).

- (5) *Според журито съм пял фалиливо.*

Контекстуални варианти:

- (5а) *Според журито съм пял фалиливо. За съжаление, и аз го усетих.*
- (5б) *Според журито съм пял фалиливо! Нищо подобно!*³

Докато междукатегориалните връзки между конклузива с 1 л. и ед.ч., както и между ренаратива с 1 л. и ед.ч. водят до редки (и специфични) употреби, то на техния фон в резултат на взаимовръзката между дубитатива с 1 л. и ед.ч. се наблюдават по-честотни употреби, тъй като често препредаването на чужди думи за себе си е повод да се изрази несъгласие (вж. още у Алексова/Aleksova 2109), срв. (6) и (7).

- (6) *Щяла да ми погоди номер. Представяш ли си? Щял съм бил да съжалявам. Ако съжаля за нещо, то ще е за решението си да се оженя за тази нахалница.* (<http://otkrovenia.com/main.php?action=show&id=182866>)
- (7) *Подир малко друго му мина през ума и се разсърди:
– Щял съм бил да го убивам! Какво ще го убивам, казах му, че видях пчелите му при моите, меда ми крадат, туй му казах.* (Й. Йовков)

Като взаимовръзка между семантичния признак *плуралност*, изграждащ значението на грамемата мн.ч., и определеността (*обособеност*, *детерминираност*) възникват употреби, означаващи или цялото количество в дадената ситуация – (8), или генеричност – (9).

- (8) *Ябълките (в кашона) са се развалили.*
- (9) *Ябълките са полезни за здравето.*

Взаимовръзката може да се реализира като ограничаване на употребите – реализират се не най-честотните, а по-специализирани случаи. Пример за това е взаимовръзката между причастнострадателния пасив и повелително наклонение в българския език. Откритите примери показват употреби на императивната форма *бъди/бъдете* във 2 л. ед.ч. и мн.ч. плюс минало страдателно причастие⁴ главно с рекомендативно значение в призови, съвети и инструкции за работа.

- (10) 2.08.2011 г. – *Бъди подготвен! Това е девизът на скаутите от цял свят.* <http://shmoko.bg/630/>
- (11) *При работа бъдете подходящо облечени – краката да са обути и да сте със затворени обувки.* http://www.koledjikov.bg/products/prod00000483/Motoblok_AI-Ko.pdf

Не без значение е фактът, че причастнострадателните повелителни форми се конкурират с *да* и *нека да* конструкции за изразяване на същото рекомендативно значение.

Храковски и Малчуков посочват, че пасивният императив се избягва по семантични причини – „императивът предполага агентивност на субекта, пасивността го изключва“. В случаите, когато такива форми са възможни, подчертават авторите, те могат да бъдат интерпретирани като пермисивен каузатив, като е даден пример с английския език и рефлексивно-пермисивната интерпретация на пасивни императивни форми (Храковски, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 57). Тези случаи авторите представят като реинтерпретация (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 71). Както се вижда, в българския език не става дума за реинтерпретация при взаимовръзката между пасива и императива. Всъщност комбинацията между признаците им, които влизат в известно противоречие, води до ограничаване на употребите до една от възможните, но по-специализирани употреби, налични и в актива – рекомендативната.

Вторият подтип взаимовръзка представлява възникване на ново значение, което е резултат от комбинация на признаците на две грамеми, но

не и техен сбор. Това ново значение възниква вътре в парадигмата на съответната част на речта, но тъй като нито е сбор от инвариантни значения, а резултат от взаимовръзката им, нито е резултат от въздействието на контекста, то то може да бъде наречено *синкатегориално* (*съкатегориално*, *конкатегориално*) по терминологията на Г. Герджиков. Синкатегориалното значение възниква на оста на интрапарадигматичните комбинации в рамките на парадигматичната ос. Като синкатегориално значение в българския език функционира итеративността при комбинирането на признаците на сегашно време (*непредходност*, *неследходност*, *неперфектност*, *неиндиректност*) и свършен вид (*комплексност*), на имперфект (*непредходност*, *неследходност*, *неперфектност*, *индиректност*) и свършен вид (*комплексност*), на аорист (*предходност*, *неследходност*, *неперфектност*, *неиндиректност*) и несвършен вид (*некомплексност*) и пр. (за повече вж. Алексова, Никова/Aleksova, Nikova 2003). Възникналото противоречие между значението на свършен вид (комплексно действие, достигнало своя предел, цялостно, неподелимо на фази) и на сег. вр. (едновременност спрямо акта на комуникация) или на имперфект (едновременност спрямо един минал ориентационен момент) се разрешава чрез итеративността – при наличие на верига от периодично повтарящи се свършени действия, едно от тези повторения е едновременно с ориентационния момент – сегашен или минал) – вж. (12) и (13).

- (12) *Настане вечер – месец изгрее,*
звезди обсият свода небесен,
гора зашуми, вятър повее, –
Балканът пее хайдушка песен! (Хр. Ботев)
- (13) *Като учителят влезеше в клас, тропнеше* няколко пъти с крак о пода,
два-три пъти погледнеше бръснатите глави на последните чинове и чак
тогава започваше урока. (Алексова, Никова 2003)

Това виждане за употребата на св.в. в сегашно време в българския език като итеративно синкатегориално значение се различава от мнението, застъпвано от Храковски и Малчуков (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 58–59). Авторите разглеждат като реинтерпретация (случай на нетривиални отношения между вида и времето) т.нар. „парадокс на перфективния презенс“, при който вследствие на несъвместимостта на актуалното значение на сег.вр. и перфективността в източните славянски езици рецесивна се оказва категорията време (основно значение на презентните перфективни форми е футуралното), а в южнославянските рецесивна е видът, тъй като перфективна получава итеративна реинтерпретация (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 59). Според застъпваното тук виждане в сегашно време (а и имперфект) от св.в. в българския език не става въпрос за отношения *доминирана : доминираща категория*, а за създаване на ново синкатегориално значение.

Първият подтип взаимодействие (блокиране на цялата доминирана категория) може да се онагледява с императива, който блокира изразяването на всички темпорални признаци в българския език. В аналитичното условно наклонение се наблюдава същият вид ограничаване.

При времената със синтетични форми (сег. вр., аорист и имперфект), както и при бъдеще в миналото не се различават родови форми в българския език.

Към първия случай може да се добави още и липсата на евиденциални форми в рамките на императива⁷ и аналитичния кондиционал. Императивът, а и аналитичният кондиционал са доминиращи спрямо евиденциалността. По-особено стои въпросът с простото условно наклонение и отношенията му с евиденциалите – в някои трудове се сочат преизказни и дубитативни форми за простото условно наклонение, напр. *ядвал съм, ядвал си, ядвал и т.н., ядвал съм бил, ядвал си бил, ядвал бил и т.н.* (Грамматика/Gramatika 1983: 370). Те обаче не се установяват например в Българския национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>), интернет и други съвременни източници, което е вярно за простото условно наклонение в цялост.

Липсата на родови противопоставяния в мн.ч. при прилагателните, местоименията, редните числителни и причастията в съвременния български език е доказателство за взаимодействието между числото като доминираща и рода като доминирана категория. Признакът *плуралност* блокира изразяването на всички признаци на категорията род. В рамките на теорията на граматическите опозиции този случай се разглежда като парадигматична неутрализация.

Към първия тип взаимодействие може да се отнесе и случай на комбиниране на признаците не на една, а на три грамеми от различни категории. Става въпрос за взаимодействието в българския език между семантичните признаци на императива, отрицателния статус и признака *комплексност* на св.в. При наличието на взаимодействие между три категории е проблематично разграничаването на една доминираща категория. Подходящо би било да се каже, че комбинирането на императива с отрицателния статус е доминиращо над вида като доминирана категория.

В изследвания за императива в българския език (напр. Грамматика/Gramatika 1983: 368) се сочи, че отрицателни императивни форми не се образуват от св.в., а когато подобни случаи все пак съществуват, тогава се изразява закана/заплаха към събеседника за негативни последици при неизвършване на действието – срв. (16) и (17), или наследство от предходно състояние на езика (*Не дай, боже*) (Грамматика/Gramatika 1983: 368). Чрез изказвания като (16) и (17) „говорещият цели слушателят сам да стигне до извода за необходимостта от извършване на действието, означено с отрицателната императивна форма“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 408; вж. още Иванова/Ivanova 1963; Грамматика/Gramatika 1983: 270–280). В. Станков сочи, че разглежданите случаи са близки до условно наклонение, присъщи

са на разговорната реч и са подчертано експресивни (Станков/Stankov 1981: 87). Други автори също смятат, че модалността в случаи като (16) „не е императивна, а условна: действието, най-често с характер на закана, ще се осъществи, ако събеседникът не изпълни „заповедта“, и то в обратен на зададения смисъл“ (Грамматика/Gramatika 1983: 271). Р. Ницолова подчертава, че в изречения като (16) се изразява „имплицирана подбуда с обратен знак“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 403).

(16) *Ти не си научи урока, пък утре ще мълчиш пред учителката.* (Ницолова 2008: 404)

(17) *Ти не го възпитай, не му създай навици навреме, пък после се оплаквай...* (Грамматика/Gramatika 1983: 270)

Посочените употреби на императива от св.в. различават българския език от други славянски езици, в които в подобни случаи е налице превантивно значение (вж. Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 55–56, 71). Според Храковски и Малчуков става въпрос „не за забрана за изразяване на видовите грамемии, а за тяхна реинтерпретация“ (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 55). В българската граматическа традиция употребите на отрицателните императиви от св.в. се разглеждат като транспозитивни. Застъпването тук виждане е, че е налице случай на взаимодействие, а наличието на редки употреби на отрицателните императивни форми от св.в. са случай на реинтерпретация.

Вторият подтип взаимодействие (блокиране на част от доминираната категория) може да се наблюдава в българския език в рамките на косвениите модуси (конклузив, ренаратив и дубитатив), в които се блокира разграничаването между директни и индиректни времена. Това води до съвпадение в конклузива, ренаратива и дубитатива на двойки времена, различаващи се само по признака *индиректност*. Налице е специфичен вид омонимия, назован *бидетерминативност* (Герджиков/Gerdzhikov 1984), напр. конклузивно сегашно (предимно в адмиративни употреби – *четял е*) съвпада с конклузивен имперфект (*четял е*), преизказно сегашно (*четял*) съвпада с преизказан имперфект (*четял*), дубитативно сегашно (*бил четял*) съвпада с дубитативен имперфект (*бил четял*) и мн. др.

Вторият подтип взаимодействие съществува и в страдателния залог, причастнострадателни форми, в чиито рамки като доминираща грамема се блокира изразяването на признака *перфектност (результативност)* на категорията време и отново се получават омонимични (бидетерминативни) форми, напр. пасивно сегашно (*четен е*) съвпада с пасивен перфект (*четен е*), пасивен имперфект съвпада с пасивен плусквамперфект (*беше четен*), като по формални причини и аористът има същите форми (*беше четен*), пасивното бъдеще време (*ще е/бъде четен*) съвпада с пасивното бъдеще предварително (*ще е/бъде четен*), пасивното бъдеще в миналото (*щеше да е/бъде четен*) съвпада с пасивното бъдеще предварително в миналото (*щеше да е/бъде четен*).

Като взаимодействие от втория подтип (блокиране на част от членовете на доминираната категория) може да се посочи доминацията на императива спрямо лицето – в българския език съществуват императивни синтетични форми само за 2 л. ед.ч. и мн.ч.

В рамките на бройно множествено число (с признаци *плуралност* и *фиксираност*) при съществителните имена се блокира изразяването на грамемите ж.р. (*феминалност*) и ср.р. (*неутралност*). Това е случай на взаимодействие от типа на описания в предходния параграф.

В рамките на вокатива (говорещият призовава лице некомуникатор да стане негов съкомуникатор) като доминираща категория се блокира изразяването на признака *плуралност* на категорията число, т.е. липсват плурални звателни форми в мн.ч. на съществителните имена. Също така вокативът в българския език взаимодейства с един от признаците на категорията род – *неутралност*, като изключва неговото реализиране, водещо до липса на звателни форми в ср.р. при съществителните имена.

И при първия, и при втория подтип в резултат на взаимодействието се намалява броят на членовете на глаголната или именната парадигма в българския език. В теорията на граматическите опозиции тези два случая се представят като парадигматична неутрализация – в рамките на маркираните членове на една категория (доминиращата), се подлага на парадигматична неутрализация или цялата доминирана категория (пълна парадигматична неутрализация), или само един семантичен признак (рядко няколко) от доминираната категория (частична парадигматична неутрализация).

Трети подтип взаимодействие се наблюдава, когато семантичните признаци на две субкатегории от доминираната категория се прегрупират така в рамките на членовете на доминиращата категория, че се образува нов интегриран (обобщен) признак в доминираната (рецесивната) категория, което води до намаляване на теоретично пълния брой членове на категорията, т.е. налична е формална промяна. Например в конклузива и ренаратива като доминирани при взаимодействието им с 1 и 2 л. ед.ч. и мн.ч. семантичните признаци на двете евиденциални субкатегории в българския език се прегрупират така, че се образува интегрираният (обобщеният) признак *косвена информация* (непряка информация), а това води до съвпадение на формите на двата евиденциала в 1 л. и 2 л. ед.ч. и мн.ч. В теорията на граматическите опозиции този случай е познат като съкратителна реорганизация (Герджиков/Gerdzhikov 1984).

Същият тип прегрупиране на семантичните признаци (получава се интегриран признак *нефеминалност*) се наблюдава в рамките на косвените падежи (винителен и дателен) при личните местоимения, което води до съвпадение на пълните и кратките форми за м.р. и за ср.р. ед.ч. (*него го, нему (на него) му*).

Може да се каже, че и блокирането на цялата доминирана категория или само на членове от доминираната категория (т.нар. пълна и частична

парадигматична неутрализация), и наличието на интегриран признак (т. нар. съкратителна реорганизация) в доминираната категория представляват изява на принципа на компенсацията, представляващ стремеж за относително балансиране на семантичните товари, носени от членовете на парадигмата на една част на речта.

3.4. Взаимообусловеност

Като специфичен тип отношения между граматическите категории може да се разгледа *взаимообусловеността* – наличие на имплицативни отношения между категории. В. Храковски подчертава, че *взаимообусловеността* представлява задължително съществуване на две категории – „Ако в езика съществува категория А, то задължително съществува и категория В“ (напр. отношенията между наклонението и времето (Храковский/Khrakovskii 1996: 41). Имплицативните отношения могат да съществуват в отделни групи езици или да бъдат всеобщи имплицативни универсалии от типа на формулираните от Дж. Гринберг (Гринберг/Greenberg 1970: 140–142). Например универсалия № 30 („Ако глаголът има категория лице и число или ако има категория род, то той задължително има и категориите време и наклонение“), № 36 („Ако даден език има категория род, то задължително има и категория число“), № 37 („В единствено число езикът винаги има по-голямо количество родови категории, отколкото в което и да е неединствено число“), № 44 („Ако езикът има родови различия в първо лице, то задължително има родови различия във второ или в трето лице или и в двете лица“), № 45 („Ако в множествено число на местоименията се изразяват някакви родови различия, то някакви родови различия има и в единствено число“) и др. (Гринберг/Greenberg 1970: 140–142). Универсалия № 36 изразява йерархичните отношения между числото и рода, а вече беше споменато, че числото е доминираща спрямо рода категория. Наличието обаче на взаимодействие не означава, че категориите се намират в задължително съществуване. Например видът и наклонението в българския език са във взаимодействие (в отрицателно повелително наклонение се неутрализира опозицията между несвършения и свършения вид), но тези две категории не са в отношения на взаимобусловеност. Наличието на категория наклонение не имплицира наличието на категория вид. Но както посочва и В. Храковски, ако в даден език има категория вид, обикновено има и категория наклонение (Храковский/Khrakovskii 1996: 30). Тук няма да бъдат обект на разглеждане имплицативните отношения, защото това е предмет на самостоятелно изследване.

4. Заключение

В настоящата работа са разгледани типове отношения между граматически категории в българския език на равнище грамеми и техните семантични признаци. Основното деление *липса на вазимозависимост* : *наличие на вазимозависимост* се базира на критерия наличие на такова комби-

ниране на семантичните признаци, изграждащи грамемите, което да не е сума от отделните признаци на грамемите, което може да се нарече и *нетривиално комбиниране*.

Вторият критерий на типологическата класификация е липса или наличие на формална промяна във взаимозависимите категории. Този критерий разграничава случаите, в които е налице нетривиално комбиниране, водещо до формални промени в една от категориите, която се приема за доминирана, наречено *взаимодействие*, от случаите, в които нетривиалното комбиниране на признаците на грамемите не води до формални промени, наречено *взаимовръзка*.

Схема 2 представлява разширение на Схема 1 с представени подтипове взаимовръзка и взаимодействие между граматически категории в съвременния български език.

При взаимовръзката се разграничават два подтипа. Първият има като резултат специализиране на употребите на една от взаимовързаните категории/субкатегории, ограничаването им до отделни случаи, което може да се обобщи работно като наличие на семантични модификации (без промяна във формата). Подобни взаимовръзки от първия подтип съществуват

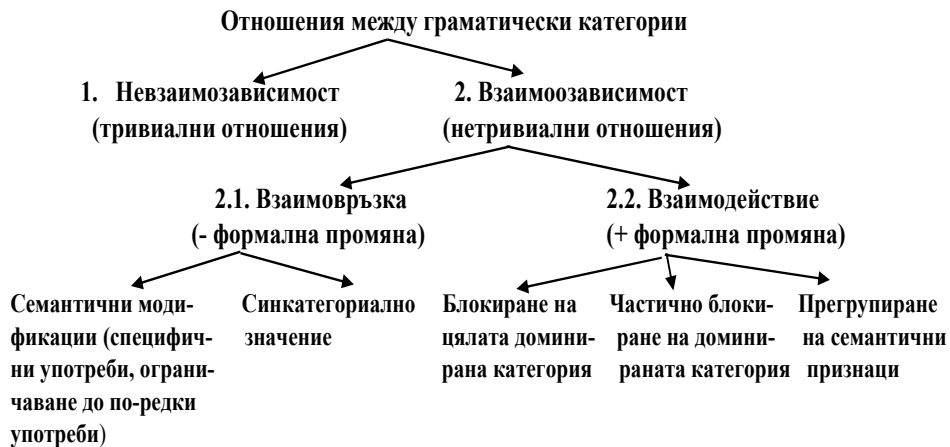

Схема 2. Разширена схема на видовете отношения между граматическите категории в българския език

при употребите на двата вида в положителните императивни форми, както и при употребите на трите косвени евиденциала (конклузив, ренаратив, дубитатив) в 1 л. ед.ч. (т.е. при взаимовръзка между три грамеми). Взаимовръзка от типа ограничаване на употребите се наблюдава при императива и причастния пасив, водеща до рекомендативни употреби (в призови, съвети, инструкции за работа).

Вторият подтип взаимовръзка представлява възникване на ново значение, което бе дефинирано като синкатегориално (не е сбор от инвариантни значения или резултат от въздействието на контекста, а начин за преодоляване на известни противоречия при комбинирането на признаци на грамемите от различни категории). Като синкатегориално значение в българския език са посочени итеративните употреби на сегашно време и имперфект от св.в., както и на аорист от несв.в.

Вторият тип взаимозависимост между грамемите въз основа на комбинирането на семантичните им признаци е взаимодействието. Това е нетривиално комбиниране, водещо до формални промени в доминираната категория. Наличието на доминираща и доминирана (рецесивна) категория е показателно за йерархията, в която се намират граматическите категории в българския език. Тук са разгледани три подтипа взаимодействие.

Първият подтип взаимодействие представлява блокиране на цялата доминирана категория в рамките на доминиращата категория (най-вече в рамките на маркираните ѝ членове). Като примери за българския език бе посочено блокирането на категориите време и евиденциалност в рамките на императива и аналитичния кондиционал като доминиращи категории. В рамките на маркираното с плуралност мн.ч. се губи цялата категория род при прилагателните, местоименията, числителните и причастията. Към този подтип взаимодействие е причислено и комбинирането на три грамемите – императива, отрицателния статус и свършения вид.

Вторият подтип взаимодействие – блокиране на част от доминираната категория в рамките на доминиращата категория, е онагледено с взаимодействието на семантичните признаци на косвените модуси (конклузив, ренаратив и дубитатив) и признака *индиректност* от категорията време, водещо до съвпадение на формите на двойките индиректни и директни времена. Освен това в причастния пасив също се наблюдава блокиране на друг от признаците на категорията време – перфектността (результативността), водещо до съвпадение на формите на перфектните и съответните им неперфектни времена. Към взаимодействието от втория подтип бе отнесено блокирането на 1 л. и 3 л. от императива като доминираща спрямо лицето категория. В бройно мн.ч. в българския се блокира изразяването на грамемите ж.р. и ср.р. В рамките на вокатива като доминираща категория се блокират грамемите ср.р. и мн.ч.

Третият подтип взаимодействие се отличава с прегрупиране на признаците на доминираната категория така, че да се получи нов, интегриран признак. Този подтип се наблюдава при прегрупирането на признаците на конклузива и ренаратива в интегрален признак *косвеност на информацията* в доминиращите грамемите 1 л. и 2 л. в единствено и множествено число. Подобно прегрупиране на семантичните признаци на рода и получаването на интегриран признак *нефеминалност* съществува в косвените падежи при личните местоимения, което води до съвпадението на формите за м.р. и ср.р.

Един от най-интересните въпроси е какви са причините за взаимоотноо- свързаността (взаимовръзката и взаимодействието) между грамемите от различни категории. В тази работа се застъпва виждането, че причините са на семантично равнище и това са отношенията, които възникват при комбинирането на семантичните признаци на грамемите от различни категории в плана на съдържанието. Храковски и Малчуков изтъкват като фактори за съчетаемостта на грамемите функционалната съвместимост, маркираността (разбирана като дистрибутивна маркираност), т.нар. „избыточность“ (излишност), напр. в контекста на императивните форми е излишно изразяването на бъдеще време, и други диахронични фактори (Храковский, Мальчуков/Khrakovskii, Mal'chukov 2016: 59–60; Malchukov 2011). Всички тези фактори са производни от взаимоотношенията между семантичните признаци.

Не по-малко интересен е въпросът за факторите, които определят посоката на доминация между грамемите от различни категории. Малчуков посочва сферата на действие (score) и маркираността – категорията с широка сфера на действие е доминантна, а немаркираната – речесивна (доминирана) (Malchukov 2011; Храковский, Мальчуков/ Khrakovskii, Mal'chukov 2016). Особено показателни за посоката на доминация са случаите на взаимодействие, но това не отменя въпроса за причините дори когато се каже, че това са отношенията, в които влизат помежду си семантичните признаци, това е също така принципът на компенсацията (стремеж за относително балансиране на семантичните товари, носени от членовете на парадигмата на една част на речта) или т.нар. „избыточность“ (излишност). Езиковите универсалии също не биха могли да отговорят на въпроса защо – те установяват взаимоотноо- обусловеност, наличие на импликация, но не дават причини. При взаимодействието, водещо до редуциране на цяла категория или на части от нея, се установява йерархия между грамемите от различни категории (а и между категориите като цялост), но не се отговаря на въпроса защо дадена грамема е доминираща спрямо друга дори ако се изтъкне степента на маркираност. Струва ни се, че първопричините за нетривиалните отношения между семантичните признаци на грамемите се крият в степента, в която даден признак е по-базисен или по-надстроен в съзнанието на езиковите носители, т.е. причините са от когнитивен характер.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Според разработваната от Г. Герджиков теория на граматическите опозиции грамемата е член на разбиването на общия клас (общокатегориалното значение на дадена част на речта) по релевантни диференциални признаци. Според автора съществуват два вида грамемите: хомогенни и терминални. Терминалните грамемите са крайните членове на разбиването на изходния клас (т.е. на общокатегориалното значение на дадена част на речта) по релевантни диференциални признаци. Например ‘нефеминалност, ненеутралност, плуралност, небройност, недетерминира-

ност, невокативност⁷ е терминална грамема, изразявана от словоформи като *мъже, учебници, примери* и т.н. Тъй като съдържат диференциатори от различни граматически категории, терминалните грамеми са нехомогенни. За разлика от тях хомогенните грамеми са разбиване на изходния клас (на общото основание) само по признаците, изграждащи една категория, напр. ‘Х.нефеминалност.ненеутралност’ е нетерминалната грамема ‘мъжки род’, като Х е общото основание за сравнение. Хомогенните грамеми са винаги нетерминални, а терминалните – нехомогенни.

² Под връзки на граматическите категории на парадигматичната ос В. Храковски разбира ситуацията, при които в различните езици един и същ показател обслужва няколко категории, образуващи един клъстер (напр. глаголният постфикс *-ся/-сь* в руския език като показател за различни значения при свършените и несвършените глаголи) (Храковский/Khrakovskii 2003: 156–164).

³ Според теорията на граматическите опозиции в този случай преизказните форми са заменили благодарение на контекста дубитатива, т.е. налице е синтагматична неутрализация на опозицията между ренаратива и дубитатива.

⁴ Тук се изхожда от виждането, че към императивните аналитични форми не се включват *да*-конструкции, а също и конструкции с *нека, нека да, дано, дано да*. Такова мнение изразява и Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008). За други мнения вж. Граматика/Gramatika 1983; Куцаров/Kutsarov 2007; Чакърва/Chakarova 2009.

⁵ За организацията на синтетичната глаголна словоформа в българския език вж. Алексова/Aleksova 2008в, 2012а, 2012б.

⁶ Взаимодействието между две категории (в приетото тук разбиране) не се изчерпва според типологическите изследвания на В. Храковски само със загубата на една категория или на част от формите ѝ. Авторът посочва съществуването на случаи, при които се появяват нови форми на речесивната категория, напр. появата на форми за 1 л. дв.ч. при императива при отсъствието им в индикатив. В. Храковски описва 8 възможни разновидности на видоизменение на речесивната категория (по-нататък РК): 1. ликвидация на РК, 2. ликвидация на отделни форми на РК, 3. поява на РК, 4. поява на нови членове на РК, 5. съдържателна модификация на РК, 6. формална модификация на РК, 7. съдържателна модификация на отделни форми на РК, 8. формална модификация на отделни форми на РК (Храковский/Khrakovskii 1996).

⁷ Тук не се приема виждането, че конструкциите с *да, нека, нека да* са форми на императива, затова и не се подкрепя виждането на Ив. Куцаров, че употреби от типа *нека бъдел тисан, да бъдели заличени, да бъдели изпратени* са преизказни пасивни императиви (Куцаров/Kutsarov 2008: 361).

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2008а: Алексова, Кр. Видове междукатегориални връзки в парадигмата на българския глагол (начални наблюдения). – В: Стефанов, В., Й. Тишева, Р. Божанкова, ред. *Матрицата – властта на подобие*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 230–246.
- Алексова 2008б: Алексова, Кр. За междукатегориалните връзки на морфологичното равнище. – In: *Bulgaristica – studia et argumenta. Festschrift für Ru-*

- selina Nitsolova zum 65. Geburtstag. Specimina philologiae slavicae. Band 151. München, Verlag Otto Sagner, pp. 76–88.*
- Алексова 2008в: *Алексова, Кр.* Синтагматика на граматичните показатели в синтетичната глаголна словоформа. – В: *Диалогът между културите. Доклади от научна конференция на Факултета по славянски филологии.* София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 364–387.
- Алексова 2012а: *Алексова, Кр.* Кумуляция на граматични значения и видове граматически показатели в синтетичната глаголна словоформа в съвременния български език. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“.* Т. 49, кн. 1, сб. А, 2011. Филология, с. 28–41.
- Алексова 2012б: *Алексова, Кр.* Отношението граматично значение : граматичен суфикс в синтетичната глаголна словоформа в съвременния български език. – В: *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров.* Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 75–92.
- Алексова 2019: *Алексова, Кр.* Взаимовръзката между дубитатива и категориите лице и число в съвременния български език. – В: *Алексова, Кр., съст. Българистични езиковедски четения. Материали от Международна конференция, посветена на 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.* София, Факултет по славянски филологии, с. 228–235.
- Алексова, Никова 2003: *Алексова, Кр., Ем. Никова.* Повторителните глаголни употреби в съвременния български език като резултат от интрапарадигматична комбинация на диференциални признаци. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“.* т. 41. Филология, кн. 1, с. 135–146.
- Бондарко, ред. 1996: *Бондарко, А. В.,* отв. ред. Межкатегориалните връзки в граматиката. Санкт-Петербург, Дмитрий Буланин.
- Герджиков 1984: *Герджиков, Г.* Преизказването на глаголното действие в българския език. София, Наука и изкуство.
- Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език.* Т. II. Морфология. София, Издателство на БАН.
- Гринберг 1970: *Гринберг, Дж.* Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов. – В: *Успенский, Б. А.,* отв. ред. *Новое в лингвистике. Языковые универсалии.* Вып. 5. Москва, Прогресс, с. 14–162.
- Гусев 2003: *Гусев, В.* Императив и иные значения: случаи нетривиального взаимодействия. – В: *Храковский, В.,* отв. ред. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие.* Санкт-Петербург, Наука, с. 46–52.
- Дмитренко и др. 2016: *Дмитренко, С. Ю., А. Ю. Урманчиева, М. А. Холодилова, В. С. Храковский,* ред. Грамматические категории в языках мира: иерархия и взаимодействие. Материалы докладов (Санкт-Петербург, 22–24 сентября 2016 г.). Санкт-Петербург, Нестор-История.
- Иванова 1963: *Иванова, К.* Остатъци от употреба на глаголи от свършен вид в отрицателна императивна форма. – *Български език,* № 5, с. 221–227.
- Климов, ред. 1990: *Климов, В. В.,* отв. ред. Сопряженост глагольных категорий. Калинин, Издательство Калининского государственного университета.

- Куцаров 2007: *Куцаров, Ив.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Мальчуков, Храковский 2015: *Мальчуков, А. Л., В. С. Храковский.* Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора. – *Вопросы языкознания*, № 6, с. 7–30.
- Ницолова 1984: *Ницолова, Р.* Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. София, Народна просвета.
- Ницолова 2003: *Ницолова, Р.* Семантическа гиперкатегория ‘характеристика говорещим сообщаемой информации’ и ее связь с временем и лицом глагола. – В: Храковский, В., отг. ред. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие.* Санкт-Петербург, Наука, с. 108–113.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Плунгян 2011: *Плунгян, В. А.* Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва, РГГУ.
- Станков 1976: *Станков, В.* Конкуренция на глаголните видове в съвременния български книжовен език. София, Издателство на БАН.
- Станков 1981: *Станков, В.* Стилистични особености на българския глагол. София, Народна просвета.
- Федотов 2017: *Федотов, М. Л.* Взаимодействие и иерархия грамматических категорий в языке гбан. – В: *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований.* Т. XIII, часть 2. Санкт-Петербург, Наука, с. 598–629.
- Храковский 1990: *Храковский, В.* Взаимодействие грамматических категорий глагола (Опыт анализа). – *Вопросы языкознания*, № 5, с. 18–36.
- Храковский 1996: *Храковский, В.* Грамматические категории глагола (опыт теории взаимодействия). – В: Бондарко, А. В., отг. ред. *Межкатегориальные связи в грамматике.* Санкт-Петербург, Дмитрий Буланин, с. 22–43.
- Храковский 2003: *Храковский, В.* Грамматические категории глагола – связи и взаимодействие. – В: Храковский, В., отг. ред. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие.* Санкт-Петербург, Наука, с. 156–165.
- Храковский 2003: *Храковский, В. С.*, отг. ред. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие.* Санкт-Петербург, Наука.
- Храковский, Мальчуков 2016: *Храковский, В. С., А. Л. Мальчуков.* Взаимодействие и иерархия грамматических категорий глагола: введение в тему и типологическая анкета. – *Вопросы языкознания*, № 6, с. 51–83.
- Чакърова 2009: *Чакърова, Кр.* Императивът в съвременния български език. Пловдив, Пигмалион.
- Ярцева 1975: *Ярцева, В.* Йерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков. – В: *Типология грамматических категорий.* Москва, с. 5–24.
- Aikhenvald, Dixon 1998: *Aikhenvald, A. Yu., Dixon R. M. W.* Dependencies between grammatical systems. – *Language*, 74, № 1, pp. 56–80.
- Bybee 1985: *Bybee J.* Morphology: A study of the relation between meaning and form. Amsterdam, John Benjamins, 1985.

- Malchukov 2011: *Malchukov, A. L.* Interaction of verbal categories: resolution of infelicitous grammeme combinations. – *Linguistics*, 49 (1), pp. 229–282.
- Malchukov 2014: *Malchukov, A. L.* Constraining syntagmatic grammeme interaction: A synopsis. – In: *Acta Linguistica Petropolitana*. Vol. X, part 3, pp. 423–451.

REFERENCES

- Aikhenvald, Dixon 1998: *Aikhenvald, A. Yu., Dixon R. M. W.* Dependencies between grammatical systems. – *Language*, 74, № 1, pp. 56–80.
- Aleksova 2008a: *Aleksova, Kr.* Vidove mezhdukategorialni vrazki v paradigmata na balgarskiya glagol (nachalni nablyudeniya). – In: Stefanov, V., Y. Tisheva, R. Bozhankova, red. *Matritsata – vlastta na podobieto*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 230–246.
- Aleksova 2008b: *Aleksova, Kr.* Za mezhdukategorialnite vrazki na morfologichnoto ravnishte. – In: *Bulgaristica – studia et argumenta. Festschrift für Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag*. Specimina philologiae slavicae. Band 151. München, Verlag Otto Sagner, pp. 76–88.
- Aleksova 2008v: *Aleksova, Kr.* Sintagmatika na gramatichnite pokazateli v sintetichnata glagolna slovoforma. – In: *Dialogat mezhdu kulturite. Dokladi ot nauchna konferentsia na Fakulteta po slavyanski filologii*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, s. 364–387.
- Aleksova 2012a: *Aleksova, Kr.* Kumulatsiya na gramatichni znacheniya i vidove gramaticheski pokazateli v sintetichnata glagolna slovoforma v savremenniya balgarski ezik. – In: *Nauchni trudove na PU “Paisiy Hilendarski”*. T. 49, kn. 1, sb. A, 2011. Filologiya, s. 28–41.
- Aleksova 2012b: *Aleksova, Kr.* Otnoshenieto gramatichno znachenie : gramatichen sufiks v sintetichnata glagolna slovoforma v savremenniya balgarski ezik. – In: *Ezikat na vremeto. Sbornik s dokladi po sluchay 70-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”, s. 75–92.
- Aleksova 2019: *Aleksova, Kr.* Vzaimovrazkata mezhdu dubitativa i kategoriite litse i chislo v savremenniya balgarski ezik. – In: Aleksova, Kr., sast. *Bulgaristichni ezikovedski cheteniya, Materiali ot Mezhdunarodna konferentsiya, posvetena na 130-godishninata na Sofiyskiya universitet “Sv. Kliment Ohridski”*. Sofia, Fakultet po slavyanski filologii, s. 228–235.
- Aleksova, Nikova 2003: *Aleksova, Kr., Em. Nikova.* Povtoritelnite glagolni upotrebi v savremenniya balgarskiya ezik kato rezultat ot intraparadigmaticna kombinatsiya na diferentsialni priznatsi. – In: *Nauchni trudove na PU “Paisiy Hilendarski”*. T. 41, kn. 1. Filologiya, s. 135–146.
- Bondarko, red. 1996: *Bondarko, A. V.*, otg. red. *Mezhkategorial'nye svyazi v grammatike*. Sankt-Peterburg, Dmitrii Bulanin.
- Bybee 1985: *Bybee J.* *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam, John Benjamins, 1985.
- Chakarova 2009: *Chakarova, Kr.* Imperativat v savremenniya balgarski ezik. Plovdiv, Pigmalion.

- Dmitrenko et al. 2016: *Dmitrenko, S. Iu., A. Iu. Urmanchieva, M. A. Kholodilova, V. S. Khrakovskii*, red. Grammaticheskie kategorii v iazykakh mira: ierarkhiia i vzaimodeistvie. Materialy dokladov (Sankt-Peterburg, 22–24 sentiabria 2016 g.). Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriia.
- Fedotov 2017: *Fedotov, M. L.* Vzaimodeistvie i ierarkhiia grammaticheskikh kategorii v iazyke gban. – In: *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy Instituta lingvistichestkikh issledovaniy*. T. XIII, chast' 2. Sankt-Peterburg, Nauka, s. 598–629.
- Gerdzhikov 1984: *Gerdzhikov, G.* Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. II. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Greenberg 1970: *Greenberg, J.* Nekotorye grammaticheskie universalii, preimushchestvenno kasaiushchiesia poriadka znachimykh elementov. – In: Uspenskii, B. A., otv. red. *Novoe v lingvistike. Iazykovye universalii*. Vyp. 5. Moskva, Progress, s. 14–162.
- Gusev 2003: *Gusev, V.* Imperativ i nye znachenii: sluchai netrivial'nogo vzaimodeistviia. – In: Khrakovskii, V., otv. red. *Grammaticheskie kategorii: ierarkhii, sviazi, vzaimodeistvie*. Sankt-Peterburg, Nauka, s. 46–52.
- Iartseva 1975: *Iartseva, V.* Ierarkhiia grammaticheskikh kategorii i tipologicheskaiia kharakteriskita iazykov. – In: *Tipologiiia grammaticheskii kategorii*. Moskva, s. 5–24.
- Ivanova 1963: *Ivanova, K.* Ostatatsi ot upotreba na glagoli ot svarshen vid v otritsatelna imperativna forma. – *Balgarski ezik*, № 5, s. 221–227.
- Khrakovskii 1990: *Khrakovskii, V.* Vzaimodeistvie grammaticheskikh kategorii glagola (Opyt analiza). – *Voprosy iazykoznaniia*, № 5, s. 18–36.
- Khrakovskii 1996: *Khrakovskii, V.* Grammaticheskie kategorii glagola (opyt teorii vzaimodeistviia). – In: Bondarko, A. V., otg. red. *Mezhkategorial'nye sviazi v grammatike*. Sankt-Peterburg, Dmitrii Bulanin, s. 22–43.
- Khrakovskii 2003: *Khrakovskii, V.* Grammaticheskie kategorii glagola – sviazi i vzaimodeistvie. – In: Khrakovskii, V., otg. red. *Grammaticheskie kategorii: ierarkhii, sviazi, vzaimodeistvie*. Sankt-Peterburg, Nauka, s. 156–165.
- Khrakovskii, red. 2003: *Khrakovskii, V. S.*, otg. red. Grammaticheskie kategorii: ierarkhii, sviazi, vzaimodeistvie. Sankt-Peterburg, Nauka.
- Khrakovskii, Mal'chukov 2016: *Khrakovskii, V. S., A. L. Mal'chukov.* Vzaimodeistvie i ierarkhiia grammaticheskikh kategorii glagola: vvedenie v temu i tipologicheskaiia anketa. – *Voprosy iazykoznaniia*, № 6, s. 51–83.
- Klimov, red. 1990: *Klimov, V. V.*, otv. red. Sopriazhenost glagolnykh kategorii. Kalinin, Izdatel'stvo Kalininskogo gosudarstvenogo universiteta.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, Iv.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.
- Malchukov 2011: *Malchukov, A. L.* Interaction of verbal categories: resolution of infelicitous grammeme combinations. – *Linguistics*, 49 (1), pp. 229–282.
- Malchukov 2014: *Malchukov, A. L.* Constraining syntagmatic grammeme interaction: A synopsis. – In: *Acta Linguistica Petropolitana*. Vol. X, part 3, pp. 423–451.

- Mal'chukov, Khrakovskii 2015: *Mal'chukov, A. L., V. S. Khrakovskii. Naklonenie vo vzaimodeistvii s drugimi kategoriiami: opyt tipologicheskogo obzora. – Voprosy iazykoznanii*, № 6, s. 7–30.
- Nitsolova 1984: *Nitsolova, R. Pragmatichen aspekt na izrechenieto v balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Narodna prosveta.*
- Nitsolova 2003: *Nitsolova, R. Semanticheskaia giperkategoriiia 'kharakteristika go-voriashchim soobshchaemoi informatsii' i ee sviaz' s vremenem i litsom glagola. – In: Khrakovskii, V., otg. red. Grammaticheskie kategorii: ierarkhii, sviazi, vzaimodeistvie. Sankt-Peterburg, Nauka, s. 108–113.*
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Univer-sitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".*
- Plungian 2011: *Plungian V. A. Vvedenie v grammaticheskuiu semantiku: gramma-ticheskie znacheniiia i grammaticheskie sistemy iazykov mira. Moskva, RGGU.*
- Stankov 1976: *Stankov, V. Konkurentsiya na glagolnite vidove v savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.*
- Stankov 1981: *Stankov, V. Stilistichni osobenosti na balgarskiya glagol. Sofia, Na-rodna prosveta.*

✉ Проф. д-р Красимира Алексова

Катедра по български език

Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“

бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Prof. Krasimira Aleksova, PhD

Department of Bulgarian Language

Faculty of Slavic Studies, Sofia University St. Kliment Ohridski

15 Tsar Osvoboditel Blvd., Sofia 1504, Bulgaria